

Kapitola 14

Dálný východ v české zahraniční politice

Rudolf Fürst

DÁLŇNÝ VÝCHOD V ČESKÉ ZAHRAŇIČNÍ POLITICE: VÝCHODISKA

Dálný východ (DV), ke kterému je v této studii pro svůj rostoucí význam přiřazen také Vietnam, představuje kontinuálně oblast bez specifických politických zájmů ČR a jeho relevance spočívá jednoznačně v ekonomické sféře. Ve vládních dokumentech – tj. v *Koncepci zahraniční politiky České republiky na léta 2003–2006* a v *Programovém prohlášení vlády* není DV zmiňován jako specifické téma, které by přesahovalo společný rámec rozvojových zemí (Asie, Latinská Amerika, Afrika) a Austrálie.¹ V obou případech je téma DV obsaženo jen velmi obecně a ještě s důrazem na multilaterální rovinu v případě sdružení ASEM (*Asia-Europe Meeting*), téma vlastní bilaterální agendy se zeměmi DV mimo rámec ASEM a EU není zmíněno.

Na ministerské úrovni již existují pokusy o systematický a koncepční přístup, který shrnuje dosavadní zkušenost a reflektuje skutečný význam oblasti DV pro české zájmy. V této agendě je třeba zaznamenat úsilí Teritoriálního odboru MZV pro země Asie a Pacifiku, který již od roku 2006 navrhuje ucelenou koncepci českého přístupu k DV v podobě nepublikovaného materiálu *Česká republika v Asii: Strategie rozvoje vztahů se zeměmi a oblastmi Asie*.² Cílem dokumentu, který zatím nebyl dále rozpracováván, bylo formulovat potřebu ČR vymanit se z jednostranné orientace na Západ, navázat na předchozí tradice a diverzifikovat ekonomické aktivity do asijských oblastí s dynamickým hospodářským vývojem. Oblast DV je v tomto případě zahrnuta do celé Asie (tj. střední, jihovýchodní a východní Asie), bez Blízkého východu.

Také Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR (MPO) již zpracovalo vlastní komplexní materiál *Exportní strategie České republiky pro období 2006–2010*.³ Vzhledem k přednostní orientaci na ekonomické zájmy ČR na DV byla existence takového strategického materiálu výrazem koncepčního úsilí předchozích vlád a existuje v tomto směru již kontinuita.

Obecně formulovaná východiska české politiky na DV ovšem nedávají vždy jednotný a konkrétní návod pro chování významných státních a politických aktérů. To se

projevilo zejména v česko-čínských vztazích, které se v roce 2008 viditelně zkomplikovaly s ohledem na problematiku lidských práv, vyhrocení situace v Tibetu a postoj k účasti na olympijských hrách v Pekingu. České politické elity zaujímaly navzájem se popírající stanoviska a některé konkrétní činy vyzněly vůči ČLR jako velmi nediplomatické. Aktivní politiku tlaku na Čínu projevovala vláda, kdežto méně vyhrocený postoj zvolil prezident Václav Klaus. Levicová opozice (KSČM, ČSSD) vystupovala vůči vládní koalici kriticky s ohledem na příliš netaktiční a provokativní postoj ČR vůči Pekingu. Velmi aktivní roli sehrály české nevládní organizace zaměřené na politiku lidských práv, které vyzývaly k nátlaku na ČLR.

Obecná charakteristika české zahraniční politiky vůči Dálnému východu

Země Dálného východu (Čínská lidová republika, Japonsko, Korejská republika, Korejská lidově demokratická republika, Tchaj-wan, Mongolsko; a v tomto případě také přiřazený Vietnam) leží mimo sféru přímého a aktivního vlivu ČR, kde česká diplomacie nemá specifické politické zájmy. Česká republika se v této geografické destinaci soustřeďuje na prevenci konfliktů, proces odzbrojení, demokratizace a dobrého vládnutí (*good governance*), ochranu lidských práv, humanitární a rozvojovou pomoc, rozvoj ekologie, vědy, kultury a školství.

V oblasti DV se nacházejí jak významné asijské demokratické státy – Japonsko, Tchaj-wan, Jižní Korea –, tak i totalitní Severní Korea, dále pak transitivity post-totalitní režimy v ČLR, Vietnamu a také již formálně demokratické Mongolsko. I když ČR udržuje velmi srdečné politické vztahy zejména s Japonskem, Jižní Koreou a Tchaj-wanem, rozdílnost politických kultur mezi ČR a ČLR a Severní Koreou není vnímána jako nepřekonatelný problém, protože hlavní váha kontaktů s celým regionem DV tradičně spočívá převážně v ekonomické rovině a bilaterální kontakty ČR s těmito státy lze označit za korektní. Japonsko, Jižní Korea a od roku 2007 již také Čína náleží k nejvýznamnějším asijským investorům v ČR. Hospodářský potenciál ČLR (a Indie v jižní Asii) přitom představuje v českých strategických úvahách největší výzvu pro české exportéry. I když rok 2008 představoval další eskalaci politického a bezpečnostního napětí v Asii v souvislosti s vývojem v Severní Koreji, do bilaterálních vztahů ČR–KLDR se situace významně nepromítla.

Kromě bilaterálních vztahů České republiky se zeměmi DV existuje již pokročilá multilaterální rovina euro-asijské agendy na platformě ASEM a zejména také v podobě strategického partnerství EU–ČLR. Příprava na předsednictví v Radě EU v roce 2009 tedy zahrnuje také dočasné převzetí náročné euro-čínské agendy, procházející v posledních dvou letech etapou neshod.

DÁLŇNÝ VÝCHOD V ČESKÉ ZAHRANIČNÍ POLITICE: UDÁLOSTI A AGENDA

Ve srovnání s předchozím rokem 2007 byl počet významných politických setkání představitelů ČR s asijskými (DV) partnery v roce 2008 zřetelně nižší. K hlavním politickým schůzkám došlo v případě Číny a Vietnamu. Do Prahy zavítal 14. ledna na

jednodenní návštěvu státního kancléře a generálního tajemníka Státní rady (tj. úřadu vlády)⁴ Chua Tien-min (Hua Jianmin). Čínský host byl přijat premiérem Mirkem Topolánkem a posléze vicepremiérem pro evropské záležitosti Alexandrem Vondrou. Jednání byla zaměřena na ekonomickou agendu ČR–ČLR, boj proti terorismu a také na témata týkající se ČLR z hlediska budoucího předsednictví ČR v Radě EU a dialogu o problematice lidských práv. Premiéru Topolánkovi čínský host tlumočil pozvání na pekingský summit ASEM 2008, který se koná každé dva roky za účasti představitelů vlád členských zemí.

Podzimního summitu v Číně, na kterém se nejvyšší představitelé EU a členských států zabývali především globální finanční krizí a ekologickými výzvami, se však nakonec účastnil vicepremiér A. Vondra. Je to už druhý summit ASEM (předchozí v roce 2006 v Helsinkách), kterého se nezúčastnil za ČR premiér ani ministr zahraničních věcí. Účast premiérů nebo šéfů diplomacie bývá na summitech ASEM obvyklá.

Rok 2008 znamenal útlum v bohaté agendě česko-čínských jednání oproti minulému roku, ve kterém do ČLR zavítala řada českých delegací (Senát ČR, ministr průmyslu a obchodu, ministr zemědělství, krajsí hejtmani, opoziční ČSSD a řada dalších). Rok 2008, ve kterém se zřejmě již nenašel důvod pro tolik aktivní kontakty, tak připomínal spíše přechod do setrvačné fáze agendy na způsob „autopilot“.

O vzruch v česko-čínských vztazích se zasloužila blížící se olympiáda v Pekingu, již v březnu předcházela série nepokojů v Autonomní oblasti Tibet, které se nakonec rozšířily i do dalších administrativních oblastí ČLR (Čching-chaj, Kan-su, S'-čchuan) i do zahraničí (Nepál, Indie), kde žijí minority Tibetanů. Tibetské protestní akce 10. března, největší od událostí v roce 1988, vystavily pekingskou vládu do centra světové pozornosti a kritice za porušování lidských práv.

Vláda ČR oficiálně odsoudila násilí v Tibetu proti účastníkům protestních demonstrací a premiér M. Topolánek nevyloučil, že se olympiády v Pekingu nezúčastní.⁵ Ministr zahraničních věcí Karel Schwarzenberg u příležitosti své oficiální návštěvy Francie v dubnu vyjádřil během rozhovorů s francouzským ministrem zahraničních věcí Bernardem Kouchnerem obavu z možnosti zneužití olympiády v Pekingu nedemokratickým režimem, jako se to stalo v 30. letech dvacátého století v Berlíně, a navrhl bojkot oficiálního zahájení OH. Oba ministři se shodli na návrhu, aby EU přijala dalajlamu na nejvyšší úrovni.⁶ Poslanecká sněmovna Parlamentu (PSP) ČR vydala prohlášení, ve kterém vyzývá vládu ČLR k ukončení násilí proti Tibetanům, k respektování práv osob zadržených při pouličních protestech a vyslání zástupců OSN a Červeného kříže na místo nepokojů. Vyzvala také k účinnému dialogu vlády ČLR s dalajlamou.⁷

Swou účast na OH v Pekingu postupně odřekla řada předních českých politiků, jmenovitě pražský primátor a místopředseda ODS Pavel Bém, ministr školství Ondřej Liška (Strana zelených), poté také prezident V. Klaus, který se v termínu konání OH rozhodl podstoupit dopředu plánovanou chirurgickou operaci, na OH nejeli ani předseda Senátu Přemysl Sobotka (ODS) a předseda Poslanecké sněmovny Miloslav Vlček (ČSSD). Nelze však konstatovat, že by mezi českými politickými elitami panovala ohledně účasti na OH shoda. Český velvyslanec Vítězslav Grepl v rozhovoru pro ČT1 naznačil, že se premiér Topolánek může v rámci státního protokolu setkat i se svým čínským protějškem a vést několik jednání, např. o účasti ČR na světové

výstavě Expo 2010 v Šanghaji a možnosti zapojení českých podnikatelských subjektů v této akci. Sám premiér Topolánek nakonec olympiádu navštívil jen na pozvání Českého olympijského výboru, s cílem podpořit české sportovce, a před odjezdem se nechal vidět před novináři s odznakem tibetské vlajky na klopě saka. Na obou stranách zavládla nejistota, zda si předseda vlády ČR odznáček ponechá, či zda s ním demonstrativně nepřijede do Pekingu. Český velvyslanec v Pekingu byl předvolán na Ministerstvo zahraničních věcí ČLR a velvyslankyně ČLR v ČR Chuo Jü-čen (Huo Yuzhen) si stěžovala na MZV ČR. Není divu, že po tomto diplomatickém skandálu se žádná setkání na státní úrovni neuskutečnila a návštěva českého premiéra v Pekingu tak na byla převážně soukromý charakter.⁸

Zahájení OH v Pekingu se však nakonec zúčastnila celá řada předních světových politiků v čele s Georgem W. Bushem, nechyběl japonský předseda vlády Jasuo Fukuda, po jistém váhání přijel také francouzský prezident a současně zástupce předsedající země EU Nicolas Sarkozy. Britský premiér Gordon Brown zvolil účast na závěrečném ceremoniálu jako představitel následující pořadatelské země OH v Londýně. Z významných světových politiků naopak OH nenavštívili např. německá kancléřka Angela Merkelová a kanadský premiér Stephen Harper.⁹

Příznačnou událostí, ilustrující atmosféru roku 2008 v česko-čínských vztazích, se v září stal incident při návštěvě čínské parlamentní delegace v PSP. Skupina přátel Tibetu (převážně poslanci za zelené) rozvinula v jednací síni tibetskou vlajku a přítomná delegace VSLZ (Všečínské shromáždění lidových zástupců) Výboru pro etnické záležitosti za doprovodu čínské velvyslankyně na protest opustila sál. Část poslanců (většinou KSČM, ČSSD) takovouto formu apelu na čínské hosty odsoudila.¹⁰

Doznívající kampaň na podporu Tibetu na přelomu listopadu a prosince účinně povzbudil další příjezd dalajlamy do Prahy, kde vystoupil s přednáškou v Kongresovém centru. Tibetského hosta soukromě přijal premiér M. Topolánek v Kramářově vile, mimo to se uskutečnila setkání také s Václavem Havlem a dále s parlamentní Skupinou přátel Tibetu.¹¹

Tibetský duchovní vůdce v rámci svého evropského turné poté zavítal do Evropského parlamentu a do Polska, kde se v Gdaňsku setkal s bývalým prezidentem Lechem Walesou u příležitosti výročí jeho vyznamenání Nobelovou cenou za mír. Setkání byl přítomen také francouzský prezident N. Sarkozy a Peking na protest zrušil každoroční summit EU–ČLR, který se měl konat v Lyonu.

České renomé na DV šířil také prezident V. Klaus svou účastí na setkání liberálně orientované Montpelerinské společnosti v Tokiu v měsíci září, kde přednesl projev na téma globálních změn klimatu. Japonsko patří k zemím, které věnují klimatickým změnám a jejich možným důsledkům velkou pozornost. Český prezident ve svém vystoupení přednesl referát na téma „Absurdní panika kolem globálního oteplování, která nemá seriózní opodstatnění“. Na programu bylo také setkání s japonským předsedou vlády J. Fukudou. Dostupné informace v ČR oznámily Klasuovu cestu do Japonska dva dny dopředu, průběh a výsledek cesty nebyl mediálně prezentován.¹²

K nejzdařilejším a z hlediska zájmů ČR nejrelevantnějším událostem nepochybně náleží cesta premiéra M. Topolánka do Vietnamu (21.–23. března) v doprovodu zástupců významných českých firem. Dynamika česko-vietnamských bilaterálních kon-

taktů se projevila na úrovni oficiálního přijetí vietnamským předsedou vlády Nguyen Tan Dungem, který sám již navštívil Prahu v roce 2007 (V. Klaus byl ve Vietnamu v roce 2006), a posléze též generálním tajemníkem komunistické strany Vietnamu Nong Duc Manhem. Předmětem jednání byly významné projekty v oblasti energetiky, výstavby infrastruktury Vietnamu, stavby pivovaru, nemovitostí a finančních služeb (viz níže). S ohledem na početní nárůst Vietnamců, žijících v ČR nebo s pracovním pobytem, byly na pořadu agendy také obtíže s vízovou politikou pro vstup do České republiky.

Ve výčtu relevantních událostí roku 2008 nelze nezmínit rusko-čínské odsouzení amerického plánu vybudovat globální protiraketový systém, jehož součástí je i plánovaný radar v ČR. Vyjádřili se tak květnu ve společném prohlášení prezidentí Dmitrij Medveděv a Chu Ťin-tchao (Hu Jintao) při oficiální návštěvě ruského představitele v Pekingu.¹³

Hospodářský rozměr české zahraniční politiky vůči zemím Dálného východu

Země DV představují pro ČR především velký ekonomický potenciál. Zatímco realizace exportů do zemí DV, a zejména Číny, nesplňuje dlouholetá očekávání, investice (dále jako přímé zahraniční investice, PZI) z Dálného východu jsou od konce 90. let pro českou ekonomiku trvale významným přínosem.

V dlouhodobých statistikách jsou nevýznamnějšími zdroji PZI do ČR Japonsko, Tchaj-wan a Jižní Korea, od roku 2007 se poprvé jako relevantní země objevila ČLR. Podle údajů České národní banky (ČNB) byly v roce 2008 hlavními investory Jižní Korea – zejména zásluhou otevření automobilky Hyundai v Nošovicích (4,162 miliardy Kč), dále Čína (0,699 miliardy Kč) a Japonsko (0,642 miliardy Kč).¹⁴

Země DV patří tradičně k náročným destinacím, nelze se tedy divit nízkým hodnotám českého exportu uplatněného v Číně, Japonsku, Jižní Koreji a na Tchaj-wanu. Mongolsko a Severní Korea zase ještě představují málo solventní klienty. Vývoz do Číny i přes slibnou tendenci k nárůstu (2007) představoval v roce 2008 jen půl procenta z celkových vývozů ČR,¹⁵ což lze považovat za výrazný a trvalý neúspěch s ohledem na to, jaká co do možností odbytu v Číně panují v ČR očekávání. Nepoměr mezi vývozem a dovozem se zeměmi DV se promítá do rostoucího obchodního deficitu, zejména v případě Číny, kde dosáhl hodnoty 197,2 miliardy Kč.¹⁶ Obecné příčiny tohoto pokračujícího trendu přetrvávají od 80. let minulého století a lze je shrnout do konstatování o protekcionistické obchodní politice všech zemí DV, nízké konkurenceschopnosti českých výrobků, slabé image ČR a českého zboží, omezené schopnosti prosadit se v tvrdé konkurenci a v obecně obtížných podmínkách na místních trzích.

K pozitivům období roku 2008 patří bezesporu velká dynamika hospodářských kontaktů České republiky s Vietnamem. Při návštěvě premiéra Topolánka ve Vietnamu byla podepsána řada významných kontraktů, z nichž k nejvýznamnějším patří výstavba uhelné elektrárny v provincii Tra Vinh v deltě Mekongu o kapacitě šesti bloků po 500 MW (realizují Škoda Praha, ČEZ). Projekt je stále ve stadiu počátku (podpis úvodní dohody v Praze v roce 2007), jediným dodavatelem jsou české firmy, nejde o výběrové řízení. Spolufinancování projektu podpoří na české straně Česká exportní banka s pojištěním od EGAP (Exportní garanční a pojišťovací společnost). De-

veloperská společnost Finep podepsala dohodu o spolupráci, v rámci které hodlá investovat (pět let, zhruba 0,5 miliardy USD) do výstavby nemovitostí v Hanoji a v Ho Či Minově městě (Saigon). Český premiér také podpořil žádost skupiny PPF o udělení licence pro finanční služby, PPF otevřela v Saigonu svou kancelář již v roce 2006. Český premiér také podporuje otevření konzulátu v Saigonu. Připravují se také dohody o stavbě českého pivovaru v provincii Ha Nam a na dodávku technologického zařízení pro pivovar v Hai Phongu.¹⁷

Význam Vietnamu pro české podnikatelské záměry podtrhla také účast ministra průmyslu a obchodu Martina Římana na zasedání Vietnamsko-českého podnikatelského fóra v Hanoji. V jeho přítomnosti došlo k podepsání memoranda o budoucí výstavbě dálnice, spojující hlavní město Hanoj s přístavem Hai Phong na severu. Projektu se spolu s vietnamskými podniky zúčastní česká firma PSJ, za českou stranu poskytne na výstavbu úvěr 420 milionů USD Komerční banka. Ministr Říman vedl také jednání o dalších projektech v oblasti stavebnictví, energetiky a výroby automobilů.¹⁸ I když obchod s Vietnamem zaznamenal pozoruhodný meziroční nárůst 60 procent,¹⁹ objem českého exportu do této země se zatím (2008) pohybuje na hranici statistické chyby 0,0%.²⁰

Z pohledu dlouhodobé strategie MPO se jeví jako jediná možnost trpělivé a postupné budování pozic ve všech zemích DV cestou racionální nepřímé podpory exportu, jak ostatně činí všechny relevantní evropské státy formou propagace, poradenství, zprostředkovatelského servisu (CzechTrade), popř. poskytnutím garanční a pojišťovací podpory seriózním projektům.

Společným problémem České republiky se zeměmi EU je tendence rostoucích obchodních deficitů, zejména s Čínou, a rostoucí konkurence laciných asijských importů v oblasti průmyslových výrobků. V roce 2008 se i v ČR objevil problém zdravotní závadnosti výrobků z Asie, především z ČLR u některých dovezených položek (hračky, drobné zboží, potraviny), kdežto závažný důsledek skandálu v ČLR s kontaminovanými mléčnými výrobky nebyl v ČR zaznamenán. ČR se v EU přidala ke skupině zemí, které neuplatňují nárok na prodloužení platnosti dovozních cel na obuv vyrobenou v Číně a Vietnamu, která vypršela v říjnu.²¹

Společnost PPF pokračovala ve své expanzi také v Číně, kde rozšířila svou již existující síť Home Credit China v Pekingu (2004) a Šen-čenu (2007) do dalších destinací, konkrétně do Kantonu, Čcheng-tu a Tchien-ťinu (2008), čímž pokryla již tři provincie a chystá se do dalších.²²

Za relevantní událost v hospodářských vztazích lze považovat dosažení smíry s japonskou bankou Nomura, když české ministerstvo financí stáhlo žalobu na bývalý management IPB a souhlasilo zaplatit náhradu za prohranou arbitráž 3,65 miliardy Kč, aby tím odvrátilo ještě větší finanční újmu státu.²³

Kulturní rozměr české zahraniční politiky na Dálném východě

Zájem o historické památky, evropskou kulturu a především malebnost Prahy je trvalou devizou, která přitahuje pozornost asijských turistů. Tento nehmotný kapitál hraje roli i v ekonomických aktivitách, protože v rozhodování o umístění investic a dlouhodobém pobytu personálu v ČR se projevuje řada jiných faktorů než jen prostě ce-

nové kalkulace. Image „staré Evropy“ je v nejbohatších zemích DV stále v kurzu a jako móda se šíří i do pevninské Číny a jihovýchodní Asie (např. do Thajska). Tendenci posilování kulturních vazeb s ČLR, které byly poněkud zastíněny doposud agilnější kulturní politikou Japonska, Jižní Koreje a Tchaj-wanu, dosvědčuje podepsání nové tříleté kulturní dohody do roku 2011 ministrem kultury ČR Václavem Jehličkou v Pekingu. Větší zájem Číňanů o Prahu po vstupu ČR do EU představuje viditelný trend – ve státém řízené podpoře akcí, tak i cestou nezávislých individuálních aktivit.

Rozdílnost agendy ministerstva kultury (MK) a ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) s čínskými protějšky vyjevuje prorůstání politiky do sfér kultury a vzdělání. Delegace MŠMT byla – na rozdíl od zmíněné MK – pro napětí kvůli Tibetu zrušena. Příčinou této atmosféry byla enormní politizace čínské olympiády, zmíněná dále v textu. Kulturní oblast se v březnu v ČR stala prostorem pro vyjádření protestů proti násilí v Tibetu formou benefičních koncertů, veřejných debat, happeningů, promítání filmů a prezentací výstav s tibetskou tematikou. Tyto akce reflektovaly realitu současné Číny a problematiku lidských práv vztahenou k čínskému pořadatelsví OH 2008.

Dobrou zprávou je rozšíření výuky orientálních jazyků na Univerzitě Palackého v Olomouci, kde se nově zavádí studia vietnamštiny a s podporou korejské ambasády a koncernu Hyundai také korejštiny. Ministerstvo vnitra ČR společně s MŠMT předložily společný návrh vlády ČR o zvýšení finanční podpory oboru orientalistiky (arabština, čínština a jiné) pro potřeby bezpečnostní politiky státu.²⁴ Téma podpory české orientalistiky a využití vzdělanosti a kultury pro prosazení českých zájmů v Asii se ovšem jeví jako akutní i v obecnějším pohledu než jen z hlediska potřeb policie a bezpečnostních služeb.

DÁLŇNÝ VÝCHOD V ČESKÉ ZAHRANIČNÍ POLITICE: IDENTIFIKACE A CHARAKTERISTIKA KLÍČOVÝCH AKTÉRŮ

Mezivládní agenda ČR se zeměmi DV byla v sledovaném roce 2008 podstatně méně exponovaná než v roce 2007, nejvýznamnější událostí tak byla návštěva českého předsedy vlády ve Vietnamu, který patří k prioritním zemím v Asii. Cestu premiéra Topolánka do Pekingu během letních OH v Pekingu nelze považovat za zcela oficiální, i když jeho rozhovory se zástupci letecké společnosti China Southern Airlines (sídlo v Kantonu) přerostly převážně soukromý charakter pobytu v ČLR, neboť souvisely jednak se záměrem chystaného prodeje pražského letiště a Českých aerolinií a také s dojednáním přímého leteckého spojení mezi Prahou a Pekingem, které bylo na pořadu jednání lednové schůzky mezi tajemníkem vlády Chua Ťien-minem a vicepremiérem A. Vondrou v Praze.

Neúčast české politické reprezentace na OH v Pekingu na jedné straně vyhověla dočasné vlně veřejného mínění, současně však představovala otevřený projev nezdovolnosti vůči pořadatelské zemi, která oficiálně očekávala návštěvu prezidenta, premiéra a ministra školství. Na OH jeli z představitelů politických špiček jen soukromě premiér M. Topolánek a ministr vnitra Ivan Langer. Vzhledem dlouhodobě

chladnému postoji Pekingu vůči ČR je nasnadě otázka, jakou měrou se česká strana na tomto stavu sama podílí. Případ OH také vyjevuje roli jednotlivých aktérů, kteří se zapojili do kampaně kritizující ČLR za lidská práva, a způsob, jak tyto akce mohou reálně ovlivnit politickou kulturu ČLR. Olympiáda byla mobilizujícím tématem zejména pro Stranu zelených a NGOs (Amnesty International, Olympic Watch, Lungta, Fa-lun-kung): v Praze se konala paralelní akce (7.–16. března) v součinnosti s celosvětovým *Festivalem pro Tibet*, který v ČR zahrnoval sérii koncertů, divadelních, literárních a filmových představení spojených s charitativní činností. Nechybělo ani tradiční vyvěšování tibetských vlajek na městských a obecních zastupitelstvech po celé republice (celkem 350), Strana zelených sama vyvěsila tibetskou vlajku z okna své kanceláře v Poslanecké sněmovně, i přes výhrady parlamentního kancléře Petra Kynštetra, i předsedy PSP M. Vlčka.

Amnesty International uspořádala 10. března před pražskou ambasádou ČLR demonstraci, poté 16. března po zásahu ozbrojených sil proti tibetským nepokojům se konala ještě větší demonstrace za účasti špiček Strany zelených na stejném místě. K protestům se přidala také česká katolická církev, když k solidaritě s utlačovanými Tibeťany vyzvali v textovém prohlášení kardinál Miloslav Vlk a také biskup Václav Malý.

Skupina osobností v čele s Václavem Havlem (André Glucksman, Frederik de Klerk, Yohei Sasakawa, Hassan bin Talál, Karel Schwarzenberg) vydala petici vyzývající mezinárodní společenství k vytváření tlaku na ČLR stran nepokojů v Tibetu a výzvu vůči Mezinárodnímu olympijskému výboru, aby v případě nutnosti uvážil vhodnost konání OH.²⁵ Týden před začátkem olympiády byl zveřejněn ještě další otevřený dopis sedmnácti osobností, včetně Václava Havla, Wej Ťing-šenga, André Glucksmanna, Desmonda Tutu, Bernda Posselta a několika dalších českých politiků (Martin Bursík, Kateřina Jacques, Jana Hybášková). Apel se vztahoval na olympioniky, aby podpořili svobodu informací a dodržování lidských práv v Číně.²⁶ Organizace Olympic Watch se připojila ke kampani za lidská práva těsně před OH s výzvou k podpoře individuálních obětí represí formou symbolické „adopce“. Na internetu aktivisté upozorňovali na známé případy nespravedlivě vezněných aktivistů.

Většina českých politiků (kromě KSČM a části ČSSD) kampaň reflektovala, český prezident V. Klaus se k protestním akcím postavil méně jednoznačně, i přes rozhodné odsouzení násilí při březnových událostech v Tibetu. Vyjádřil názor, že po udělení pořadatelství MOV není možné být překvapen tím, jaká je současná Čína. Účasti na OH se však vyhnul ze zdravotních důvodů.²⁷ Předseda PSP M. Vlček vyjádřil obavy z nízké relevance neúčasti českých politiků na OH v povědomí Pekingu, kdežto odmítnutí pozvání spíše poškozuje sportovce samé a olympijskou myšlenku.²⁸ Postoj čínské oficiální diplomacie v dubnu vyjádřilo náhlé zrušení pracovní delegace MŠMT ČR vedené první náměstkyní ministra školství a v doprovodu rektorů vysokých škol, která měla v Pekingu podepsat smlouvu o akademické spolupráci, včetně konkrétní řady stáží a stipendií. Důvodem bylo vyvěšení tibetské vlajky z okna MŠMT, které ČLR interpretuje jako podporu nezávislosti Tibetu.²⁹

V českých průmyslových kruzích sice zazníval názor o nevhodnosti přílišné politizace situace v Tibetu a vyzývání k bojkotu OH, avšak ve srovnání s např. s němec-

kými lobby se ČR stále jeví jako země, která zatím ještě nemá v ČLR příliš co ztratit. Zájmy českých firem kromě politické fronty hájila v rámci partnerství OH reklamní účast (spolu s VW a Audi) 650 vozů Škoda, vyrobených v šanghajské filiálce, dodavatelem pro olympiádu se stal také plzeňský Prazdroj; událostí mimo OH byla také počínající expanze piva Budvar do Číny a Hongkongu.

I přes nižší četnost politických mezivládních kontaktů probíhala v roce 2008 hlavně jednání o hospodářské spolupráci. Hospodářskou agendu vedenou na úrovni resortních ministerstev a konkrétních firem lze považovat za hlavní součást česko-asijských kontaktů, které se ubírají vlastní cestou a s politickou a mediální sférou v konkrétních výsledcích nekorespondují. České ministerstvo financí jednalo s japonským průmyslovým svazem Keidanran o nutnosti uzavřít dohodu o ochraně investic, kterou japonská strana považuje jako nedostatek. V Pekingu se také konalo další z každoročních setkání Česko-čínské smíšené komise pro hospodářskou spolupráci na meziresortní úrovni.

Obtíže České republiky s imigrační agendou z Vietnamu a Mongolska překročily v roce 2008 dosavadní míru a staly se i vnitropolitickým problémem. Opoziční poslankyně Zuzka Bebarová-Rujbrová (KSČM) s odvoláním na osobní svědectví cizinců obvinila ve sněmovně zastupitelský úřad v Hanoji z korupce při vydávání víz a zmínila se i o obdobných praktikách i v případě Mongolska a Ukrajiny. Podezření potvrzuje také Česko-vietnamská společnost. Poslankyně s odvoláním na německá média uvedla, že na varování ohledně praktik na ambasádě v Hanoji upozorňovala německá tajná služba v souvislosti se vstupem ČR do schengenského prostoru, a tím situace přerůstá do mezinárodní roviny. Opoziční poslanci Bebarová-Rujbrová a František Bublan (ČSSD) předložili v sněmovně novelu zákona o pobytu cizinců v ČR, která má zamezit korupci při vydávání víz.³⁰

Ministerstvo vnitra ČR navíc 16. listopadu jednostranně vyhlásilo přerušeni vydávání víz do konce roku s poukazem na protizákonné aktivity vietnamských občanů v Evropě a bezpečnostní hrozbu z nich plynoucích. Vláda ČR se poté na neveřejném zasedání (18. listopadu) zabývala analýzou vypracovanou Útvarem pro odhalování organizovaného zločinu, ministerstvem zahraničních věcí a tajnými službami. Vietnamci představují třetí nejpočetnější menšinu cizinců v ČR a v letech 2007–2008 došlo k nejvyššímu nárůstu jejich žádostí o víza do ČR v rámci celé EU. Na rozhodnutí Prahy omezit vydávání víz reagovalo vietnamské ministerstvo zahraničních věcí žádostí o jeho přehodnocení. Vietnamská krajanská komunita v ČR se ohradila proti neodůvodněné generalizaci kriminálních praktik, které se týkají jen málo početné části Vietnamců v ČR.³¹

Opozice kritizovala vládu, že záležitost nebyla projednána v Bezpečnostním výboru Poslanecké sněmovny.³² Pocit diskriminace ještě více podtrhla listopadová rázová policie sborů v pražské asijské tržnici SEPO a ke konci roku zoufalá situace některých vietnamských pracovníků propuštěných z práce s nástupem ekonomické krize, kteří se v prosincových mrazech ocitli bez prostředků na cestu zpátky i bez obydlí. Na problém upozornila mj. organizace Člověk v tísni.³³

Celkově lze zhodnotit situaci tak, že vrcholná politická reprezentace České republiky plní ceremoniální roli, na kterou se v Asii klade větší důraz než v Evropě, způso-

bem jenž nejeví známky evidentního zájmu. Efektivita politických setkání na vysoké úrovni bývá sice problematická, na druhé straně závisí na individuální schopnosti aktérů a kvalitní přípravě. Otevřeně nediplomatické projevy bývají v kontextu politické kultury východní Asie vnímány velmi citlivě a ovlivňují postoje vůči státům jevícím se jako otevřeně nepřátelské. ČR v tomto směru musela v roce 2008 určitě v Pekingu sbírat záporné reference. Podstatná část agendy ovšem probíhá především na úrovni ministerských administrativ a ve stále více decentralizovanější podobě mezi konkrétními, zejména nestátními hospodářskými a kulturními subjekty.

ČESKÁ ZAHRAŇIČNÍ POLITIKA VŮČI DÁLŇNÉMU VÝCHODU VE VEŘEJNÉM, POLITICKÉM A MEDIÁLNÍM KONTEXTU

Mediální obraz zemí DV je v České republice většinou povrchní a schematicky opakuje stereotypy, které média sama vytvořila. Reálie Japonska, Jižní Koreje a Tchaj-wanu jsou na okraji českého veřejného zájmu, avšak sdílené představy o těchto bohatých a demokratických zemích jsou jednoznačně pozitivní. Modernita, technická vyspělost, elektronika, kinematografie, žánr *manga*, bojová umění, exotické jídlo atd., včetně kouzla tradiční kultury, se podílejí spíše na atraktivní představě.

Kromě toho země s postkomunistickými autoritativními systémy – Vietnam a zejména Čína – jsou stále výraznějším negativním tématem českého mediálního světa, který v sobě kumuluje povrchnost, ideologizaci, stereotyp a zpožděnou potřebu vymezit se proti „komunistickému“ režimu, který již *de facto* neexistuje ani v těchto dvou asijských zemích. Charakteristickým příkladem bylo mediální zpracování letních OH v Pekingu, které emotivně vygradovalo již v době březnových nepokojů v Tibetu, poté sledovalo ceremoniál nesení olympijské pochodně po celém světě až po slavnostní zahájení a průběh celé OH. Chování médií významně ovlivňují české nevládní organizace, které vystupují v roli komentátorů a prosazují vlastní agendu monitoringu porušování lidských práv na úkor jiných témat.

Nálady veřejnosti zpočátku zachycovaly květnové výsledky průzkumu, podle kterého zhruba polovina občanů (51 procent) ČR souhlasila s neúčastí politické reprezentace na OH v Pekingu kvůli potlačování lidských práv,³⁴ avšak v době zahájení OH v srpnu se již většinové mínění přiklonilo spíše k mírnějšímu postoji. Z dotázaných souhlasilo 43 procent s účastí českých politiků na zahájení OH, z nich zejména lidé s vysokoškolským vzděláním, kteří pokládali přítomnost politiků jako očekávanou prezentaci země z pragmatických důvodů.³⁵ Zdá se tedy, že počáteční převažující negativní postoj odrážel dramatickou situaci v Tibetu, ale postupem času se emotivní atmosféra vytratila a vystřídal ji zájem o průběh OH.

Olympijské hry v Číně prokázaly potřebu české společnosti vyrovnat se s vlastní totalitní minulostí a současně také přetrvávající zájem o téma morality v politice. Zpolitizovaný a převážně negativní postoj českých médií a NGOs měl nakonec jen dočasný účinek. Absencí větší podrobnosti a objektivity tak česká média bezděčně vytvářejí komplementární protíváhu podjatosti čínského mediálního světa, který letní OH prezentoval jako triumfální politickou satisfakci čínské společnosti a její spo-

lečenské hierarchie. Stojí také za pozornost, jak byla ČR v čínských médiích v roce 2008 zviditelněna záměrem vybudovat americký protiraketový radar, kterým se zase upevnil čínský stereotyp v představě o naší zemi jako politického satelitu USA.³⁶

Kromě Číny, olympiády a Tibetu se v ČR pozornost výrazně upřela také k tématu asijských migrantů. Vzhledem k rostoucímu počtu asijských pracovníků z Vietnamu a Mongolska, zaměstnaných ve firmách v ČR, sehrávají média dvojznačnou roli. Na jednu stranu sklouzávají do klišé poukazujících na kulturní zvláštnosti cizinců (konzumace psího masa, pochybné hygienické normy), podíl na kriminalitě (pěstírny marihuany, výroba a prodej pervitinu, dílny na výrobu padělaného značkového zboží), současně také přispívají k odhalení případů pochybných praktik ilegálních zprostředkovatelů práce či dokonce zotročování zahraničních pracovníků a spoluviny státních institucí, jež nezvládly imigrační nápor nebo se dokonce podílely na nezákonných praktikách (korupce na ambasádě v Hanoji, na cizinecké policii v ČR, v místních zastupitelstvech), popř. poukazují na nefunkčnost státních institucí, které uvolňují prostor pro ilegální praktiky. Vyškrtnutí Vietnamu a Mongolska z programu tzv. zelených karet ministerstvem vnitra ČR má traumatizující odezvu v obou zemích.³⁷ Česká veřejnost se současně dozvěděla o absurdním chaosu, který vylučuje udělení víz pro vybrané a kvalifikované pracovníky, místo nichž se do ČR dostává většina adeptů za vysoký úplatek.³⁸ Témata požáru pražské tržnice SAPA, násilného chování českých policejních jednotek při následné razii v SAPA a tragická situace propuštěných dělníků z práce (např. Škoda Mladá Boleslav) získala zásluhou televizního vysílání (ČT1, ČT24, ČT2, TV Nova) dosud nebývalou publicitu. Česká média současně umožnila prezentaci protestů představitelů vietnamské komunity – Česko-vietnamské společnosti, podnikatelů, studentů. Tendence ke generalizaci kriminální činnosti Asijců v ČR je téma, které se ve veřejném diskurzu, včetně vládních institucí (MV), nebývale šíří.

ZÁVĚR

Ačkoliv je ekonomická motivace hlavním tématem českých zájmů v Asii a v oblasti DV zvláště, konkrétní výsledky v exportu jsou trvale neuspokojivé. Investiční aktivity asijských partnerů jsou na druhé straně pozitivním přínosem pro hospodářství ČR, pro který česká strana nemusela vynaložit nadměrné úsilí, kromě podpory pro investice, zahraniční obchod a turistiku. Zvládat nápor přílivu pracovníků z Vietnamu a Mongolska ČR nedokázala.

Vztah s Čínou opět ochladl, zvětšuje se názorový rozkol vládních politických elit (zejména ODS, Strana zelených) vs. levice v přístupu k asijské velmoci, v ekonomických záležitostech je přesto politická reprezentace zajedno, když předseda vlády byl schopen jednat i o strategicky citlivé otázce prodeje letiště letecké společnosti, v jejíž zemi se potlačují lidská práva. Četné návštěvy politiků ODS v roce 2007 do Číny již v tomto roce nepokračovaly, zřejmě se vyčerpал momentální zájem, který nepovažoval za vhodné zajistit ani symbolickou účast na OH v Pekingu. I přes oprávněnou kritiku Číny za porušování lidských práv nelze shledat chování českých politických špiček jako dostatečně zralé pro udržování kontaktů s ČLR na adekvátní úrovni. Je

sice pravda, že v případě ČR hospodářskou rovinu politické události nemohly podstatně ovlivnit, avšak opakovaný důraz na témata pro Peking nejvíce citlivá – zejména v otázce Tibetu – vytváří v ČLR o ČR negativní dojem, jenž je v obecném rozporu se základními cíli běžné diplomacie. Otevřeně netaktní chování vůči Pekingu v návaznosti na předchozí sérii vládních návštěv a jedné prezidentské v uplynulých pěti letech působí nekoherentním a v některých detailech i konfrontačním dojmem.

Dojem ze slibné dynamiky hospodářských vztahů s Vietnamem kazí nezvládnutá vízová agenda na ZÚ v Hanoji, arogantní vystupování českých úřadů vůči asijským občanům obecně a komplikující důsledek hospodářské krize na migrační problematiku. Velmi dobré zůstávají vztahy České republiky s Japonskem, Korejskou republikou a Tchaj-wnem, převážně zásluhou těchto ekonomicky i diplomaticky silnějších partnerů, jež nevystavují Prahu do situací, které by nezvládala.

Poznámky

- ¹ *Koncepce zahraniční politiky České republiky na léta 2003–2006*, s. 13–14; *Programové prohlášení vlády*. Vláda ČR, 2006. On-line: (www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=20840).
- ² *Česká republika v Asii: Strategie rozvoje vztahů se zeměmi a oblastmi Asie*. Odbor států Asie a Pacifiku, interní materiál MZV ČR, 2006–2007, nepublikováno.
- ³ *Exportní strategie České republiky pro období 2006–2010*. MPO ČR, 2005. On-line: (www.businessinfocz.cz/clanek/strategie-oez-cr-v-zahranici/obsah/1001537/37876/).
- ⁴ Nejde o ministerskou funkci, ale administrativní na Úřadu vlády ČLR.
- ⁵ *Protesty proti represím v Tibetu pokračují*. Česká tisková kancelář, 7. 3. 2008.
- ⁶ *Zahájení OH v Pekingu by se mělo bojkotovat, vyzval Schwarzenberg*. MF Dnes, 9. 4. 2008. On-line: (zpravy.idnes.cz/zahajeni-oh-v-pekingu-by-se-melo-bojkotovat-vyzval-schwarzenberg-pyj-/zahranicni.asp?c=A080409_173706_zahranicni_jte).
- ⁷ Text prohlášení Poslanecké sněmovny k situaci v Tibetu, 19. 3. 2008. Česká tisková kancelář, 1. 4. 2008.
- ⁸ *Topolánek pobouřil Čínu znakem Tibetu*. Lidovky.cz, 26. 7. 2008; dále např. *Topolánek odletěl na olympiádu, podporu Tibetu si nechal jako překvapení*. iDnes, cz, 13. 8. 2008. Dle stejného zdroje (iDnes) pětidenní program českého premiéra zahrnoval převážně zhlédnutí sportovních utkání, setkání se sportovci, partii golfu, jednání s China Southern Airlines a návštěvu Volkswagen-Škoda Showcase.
- ⁹ Viz např. BBC News, průběžné zprávy v roce 2008. Viz newsvote.bbc.co.uk.
- ¹⁰ *Ve sněmovně při návštěvě čínské delegace zavlála vlajka Tibetu*. Česká tisková kancelář, 25. 9. 2008.
- ¹¹ *Dalajlama vyzýval v Praze k dialogu, setkal se s Topolánkem*. Česká tisková kancelář, 30. 11. 2008; *Dalajlama se dnes setká s Havlem a některými poslanci*, Česká tisková kancelář, 1. 12. 2008.
- ¹² *Pracovní návštěva prezidenta v Japonsku*. Tiskové oddělení Kanceláře prezidenta republiky. On-line: (www.hrad.cz/cms/cz/info_servis/tiskove_zpravy/5586.shtml); *Klaus odletí na první zahraniční cestu od své operace – do Tokia*. Česká tisková kancelář, 4. 9. 2008.
- ¹³ *Presidents condemn US shield plan; Russia-Chinese message for US*. BBC News, 23. 5. 2008.
- ¹⁴ *Přímé zahraniční investice do ČR za rok 2008*. Příliv v 1. až 3. čtvrtletí 2008. On-line: ([www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/54003132E7/\\$File/6001081204a.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/54003132E7/$File/6001081204a.pdf)).
- ¹⁵ *Zahraniční obchod podle zemí za rok 2008. Export*. Český statistický úřad. On-line: ([www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/54003132E7/\\$File/6001081204a.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/54003132E7/$File/6001081204a.pdf)).

- ¹⁶ *Zahraniční obchod za leden až prosinec 2008 podle zemí. Bilance.* Český statistický úřad. On-line: ([www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/54003132EF/\\$File/6001081204b.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/54003132EF/$File/6001081204b.pdf)).
- ¹⁷ *Topolánek zahajuje jednání ve Vietnamu; Škoda Praha nebo Finep plánují miliardové investice ve Vietnamu.* Česká tisková kancelář, 21. 3. 2008.
- ¹⁸ *Česká republika půjčí Vietnamu 420 milionů na stavbu dálnice.* Česká tisková kancelář, 12. 11. 2008.
- ¹⁹ Tamtéž.
- ²⁰ Český statistický úřad, op. cit.
- ²¹ *Řada států už nechce cla na boty, stejně jako Česko.* Česká tisková kancelář, 17. 9. 2008.
- ²² *Home Credit China Opens Operations in the City of Tianjin.* On-line: (www.homecredit.net/en/press-centre/press-release/93.shtml).
- ²³ *Do poloviny června bude stát vědět, kolik zaplatí Nomuře.* Česká tisková kancelář, 7. 4. 2008.
- ²⁴ *Česko bude kvůli bezpečnosti sponzorovat výuku orientálních jazyků.* MF Dnes, 15. 11. 2008. On-line: (zpravy.idnes.cz/cesko-bude-kvuli-bezpecnosti-sponzorovat-vyuku-orientalnich-jazyku-12o-domaci.asp?c=A081015_145507_domaci_jw).
- ²⁵ *Havel, Schwarzenberg a další požadují větší tlak na Čínu.* Česká tisková kancelář, 21. 3. 2008.
- ²⁶ *Havel a další olympijskému výboru: zajistěte svobodu informací.* Česká tisková kancelář, 31. 7. 2008.
- ²⁷ *Klaus: na olympiádu nejedu, ale motivací není hrozba Číně.* Česká tisková kancelář, 26. 3. 2008.
- ²⁸ *Čeští politici se na bojkotu olympiády neshodnou.* Česká tisková kancelář, 28. 3. 2008.
- ²⁹ *Aktuálně.cz: Kvůli tibetské vlajce nepojede ministerstvo do Číny.* Česká tisková kancelář, 4. 4. 2008.
- ³⁰ *Poslankyně KSČM obvinila velvyslanectví v Hanoji z korupce.* Česká tisková kancelář, 16. 1. 2008.
- ³¹ *Vláda pozastavila vydávání víz Vietnamcům.* Česká tisková kancelář, 16. 11. 2008; *Závažná zločinnost Vietnamců je dle Langeru v ČR na vzestupu.* Česká tisková kancelář, 18. 11. 2008; *Česko zpřísní vydávání dlouhodobých víz Vietnamcům.* Česká tisková kancelář, 19. 11. 2008.
- ³² *Vláda zastavila výdej víz Vietnamcům. Tajně.* iHned.cz, 16. 11. 2008. On-line: (domaci.ihned.cz/c1-30399640-vlada-zastavila-vydej-viz-vietnamcum-tajne).
- ³³ *Česko zanedbalo integraci Vietnamců. Člověk v tísni, listopad 2008.* On-line: (www.clovekvtisni.cz/index2.php?id=115&idArt=956).
- ³⁴ *Agentura MNS: Polovina lidí podporuje politický bojkot.* Česká tisková kancelář odkazem na agenturu Network Media Service, 22. 5. 2008.
- ³⁵ *Factum Invenio: Veřejnost se staví pozitivně k hrám v Číně.* Česká tisková kancelář, 6. 8. 2008.
- ³⁶ Viz např. hlavní oficiální deník *Žen-min-ž'-pao*.
- ³⁷ *Vláda škrtá zelené karty, firmy cizince nechťejí.* Hospodářské noviny, 23. 12. 2008.
- ³⁸ *Když nedáte úplatek, dělník z Vietnamu nebude.* Hospodářské noviny, 19. 11. 2008; podrobněji o kauzách Vietnamců v ČR webové stránky Česko-vietnamské společnosti www.vcs.praha.cz.